

ABBASİ MUHAFAZ ORDUSUNUN KURULUŞU Ve ELEMANLARI

Dr. Mustafa Zeki TERZİ

Genel olarak «Abbasi Kara Ordusu» şu beş kuvvetten meydana gelmektedir:

1. Başkentte Bulunan ve Doğrudan Doğruya Halife'ye Bağlı Olan Muhafız Kuvveti.
2. Büyük Devlet Adamlarının Maiyyetinde Bulunan Kuvvetler.
3. Vilâyetlerde Bulunan Kuvvetler.
4. Avasım Ve Suğur Adı Verilen Hudut Garnizonlarında Bulunan Kuvvetler.
5. Yardımcı Kuvvetler.

Biz bu makalemizde bunlardan birincisi olan «Muhafız Ordusu» nun kuruluşunu; yani orduyu meydana getiren elemanların kimlerden ve hangi kaynaklardan ne şekilde temin edildiğini ortaya koyacağız.

Halifeliğin merkezinde bulunan ve doğrudan doğruya Halife'ye bağlı olarak hizmet gören orduya Harasü'l-Halife yani Halife'nin Muhafız Ordusu denmektedir. Halifelerin böyle muhafız orduları buldurmaya Emeviler döneminde başladıkları bilinmektedir. Abbasiler'de ise, idarî teşkilâtlanmaya paralel olarak «Muhafız Birlikleri»nin daha da teşkilâtlanarak geliştiğini görmekteyiz.

Muhafız ordusunun bir başka ve daha genel bir adı da Murtazika Ordusu (Cündü'l-Murtazika)'dur. Murtazika veya Cündü'l-Murtazika, irtizak statüsüne tabi olarak askerlik yapan, başka bir ifadeyle mesleği veya sanatı askerlik olan ve geçimini bu yolla sağlayan savaçılardan (mukâtile) kurulu ordu demektir'. Biz bu statüye «ücretli nizami askerlik» ve buna tabi askerlere de «ücretli asker» diyoruz.

A. Muhafız Ordusunun Bulunduğu Yerler :

Muhafız ordusu birlikleri Halife'ye bağlı birlikler oldukları için onun oturduğu yerlerde bulunacakları tabiidir. Halifelerin beraberinde olan bu birlikler, Halifeliğin ilk başkenti Kûfe'den başlamak üzere

1) el-Mâverdî, el-Ahkâmü's s-Sultâniyye, Mısır, 1973, s. 36; Hasan İbrâhim, Târihu'l-İslâm, Kâhire, 1982, 1984, II, 239, III, 283.

sırası ile Hire, 'Enbâr, Bağdâd ve Sâmarrâ gibi diğer hükümet merkezlerinde de üslenmişlerdir. Saydığımız bu şehirlerin esasen askerî amaçla kurulmuş oldukları görülür. İleride bu şehirlerden bahsederken bu hususu ayrıca belirteceğiz. «Muhafız Ordusunun Merkezleri» de diyebileceğimiz bu garnizonlar kuruluş sırasına göre şunlardır:

1. Kûfe : Abbasi Halifeliği'nin ilk merkezi Kûfe'dir. Kûfe hem Halifeliğin başkenti, hem de muhafız ordusunun merkez üssüdür ve bu durumu ile bir ordugâh şehridir. İlk Abbâsi halifesi olarak Kûfe'de Ebû'l-'Abbâs 'Abdullâh'a biat edildiği zaman, Abbasilere mensup komutanların ve onları emir ve komutası altındaki askerlerin de bu biatte hazır oldukları görülür. Nitekim Ebû'l-'Abbâs Abdullâh Kûfe Mescidi'ne gelecek minbere çıkmış, burada halka hitap etmiş, onu takiben amcası Dâvûd b. 'Ali'de bir konuşma yapmıştır. Bundan sonra biat merasimi başlamış ve sıra ile Abbasoğulları, Haşimoğulları, komutanlar (askerî erkân) ve halk Halife'ye biat etmişlerdir. Daha sonra cuma namazı kılınmış, namazdan sonra Abbasi komutanlarından Ebû Selime'nin ordugâhına (Mu'askeru Ebî Selime) gidilmiş ve burada bulunan askerler komutanları ile birlikte Halife'ye biat etmişler ve bağlılıklarını bildirmişlerdir². Halife'ye bağlılıklarını bildiren bütün bu askerlerin ve komutanlarının onun muhafız birliklerini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Abbasi Halifeliği yeni kurulmaktadır ve ilk Halife'nin bulunduğu ilk yer olan Kûfe'de de bu ordu birlikleri mevcuttur.

2. Hire : Halife Ebû'l-'Abbâs 'Abdullâh'ın bir müddet sonra ordusu ile birlikte Hire'ye gittiğini görmekteyiz³. Buradan, iktidar değişikliği sebebiyle ortaya çıkan çeşitli iç kargaşaları ve baş kaldırmaları bastırmak amacı ile muhtelif yerlere kuvvetler sevk edilmiştir⁴. Bu durumuna bakarak Hire'nin de bir askerî merkez olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Halife Hire'de bir müddet oturmuş bulunmakla birlikte Kûfe'nin Halifeliğin merkezi olma durumunu koruduğu görülmektedir. Aynı şekilde Halife'nin Kûfe şehrinin dışında Hire'ye, Kûfe Hâşimiyyesi'nde⁵ ve el-Hâşimiye adını verdiği Enbâr'da da oturmakta olduğu anlaşılmaktadır. Tabiidir ki bu yer değiştirmelerde muhafız ordusu da kendisini takip etmiştir. Bütün bunlara rağmen

2) el-Makdisî, el-Bed'ü ve 't-Târîh, Paris, 1916, VI, 70

3) el-Makdisî, VI, 88 vd.

4) el-Makdisî, VI, 71.

5) Kûfe Hâşimiyyesi de denilen bu yere Ebû'l-'Abbâs, Abbasiler Devletini kurmak üzere harekete geçtiği vakit gelmişti. Yapımına Yezîd b. Ömer b. Hubeyre tarafından başlanıp bitirilemeyen bu şehrin eksik kalan binalarını yaptırmış ve buraya el-Hâşimiye adını vermişti. Fakat bu şehrin kendi verdiği el-Hâşimiye adı ile anılmayıp «Kasru İbn Hubeyre» adı ile anıldığını görünce, Enbar şehrinin kurmuş ve el-Hâşimiye ismini bu şehre vermiştir. O bakımdan bu ikincisinden ayırdedilebilmesi için birincisine Kûfe Hâşimiyyesi denilirdi. el-Belâzûrî, Fütü'l-Büldan, Kâhire, 1978, s. 288.

Kûfe şehrinin 20 yıla yakın bir zaman süresince devletin baş şehri olarak kalmış bulunduğu bilinmektedir⁶.

3. Enbâr : Kûfe ve Hîre'de kendisini tam emniyette hissetmeyen Halife es-Seffâh ordusu ve hanedanı için başka bir merkez bulup oraya nakletmek ihtiyacını duymuştur. Kûfe Hz. 'Alî taraftarlarının yoğun olduğu bir yerdir ve Abbasiler'in iktidara gelmelerinde Hz. 'Alî taraftarlarının (Şi'atu'Alî) önemli derecede rolü olmuştur. Aslında Hz. 'Alî taraftarları ile Abbasiler'in Emeviler'i iktidardan uzaklaştırmak için birlikte hareket etmeleri, sadece müşterek düşmana karşı duyulan bir nefretin neticesi olarak ortaya çıkmıştı. Müşterek düşman ortadan kalktıktan sonra, bu iki gurup arasında mevcut anlaşmazlıkların da ortaya çıkmaya başladığı görülür⁷. Bu durum karşısında kendisini Kûfe'de emniyette hissetmeyen Halife, Bağdâd'ın batısında Fırat nehrinin sol sahili üzerinde bulunan el-Enbâr'da «el-Hâşimiyye» adı ile yeni bir merkez yaptırmıştır. Buraya Abbasoğulları ailesini (Hanedanı), komutanlarını, taraftarlarını (Şi'atuhû) ve ordusunda hizmet alacak askerleri getirterek yerleştirmiş, hanedan mensuplarına ve komutanlarına şehrin civarında bulunan araziye iktâ' olarak vermiştir⁸. Böylece el-Hâşimiyye hilafet ordusunun merkezi ve halifeliğin ikinci başkenti olmuştur. Halife de ölünceye kadar burada kalmıştır⁹.

4. Bağdâd : Abbasi Halifeliğinin üçüncü başkenti ve Halife'nin muhafız ordusunun yeni merkezi Bağdâd'dır. Bağdâd garnizonu ikinci Abbasi Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından kurulmuştur. el-Mansûr «el-Hâşimiyye» nin Hz. 'Alî taraftarlarının karargâhı ve propaganda merkezi olan Kûfe'ye yakınlığından dolayı hilafet merkezi için uygun olmadığını düşünmüştür. Ayrıca Kûfe fitne ve çatışmaları eksik olmayan Arap kabilelerinin karargâhı durumundadır. el-Mansûr, ordusunu kendisine karşı kıskırtan bu şehir halkına yakın bir yerde bulunması sebebiyle hayatından emin değildir. Bu sebeple kendisini ve ordusunu daha emniyette hissedebileceği yeni bir merkez kurmayı düşünmüştür. el-Mansûr bu yeni merkezini, Dicle'nin ve sularını Fırat nehrinden alan kanalların suladığı verimli bir arazide ve taşra vilayetleri ile ulaşımın kolay olacağı bir yerde kurmayı zaruri görmüştür¹⁰. Yeni kurulacak şehrin yeri araştırılmış ve şehir eski bir Sasani kasabasının bulunduğu yere kurulmuştur.

6) Zetterstéen Kûfe md., İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1977, VI, 966.

7) Yurdaydın, H., İslâm Tarihi Dersleri, Ankara, 1971, s. 37.

8) el-Ya'kûbî, Târih, Beyrût, 1960, II, 358; Yâkût, Mu'cem'ül-Büldân, Beyrût, Tarihsiz, I, 257.

9) Yâkût, a.y.

10) Hasan İbrâhîm, Târîhu'l-İslâm, II, 363.

Gerçekten bu konudaki başlıca kaynağımızın verdiği bilgilere göre el-Mansûr şehri dairevi bir plân üzerine yaptırmış, şehir halkının kendisine eşit uzaklıkta olması için sarayını ve camii de şehrin orta yerinde inşa ettirmiştir. Cami ve sarayın hemen yanında şehrin Sûriye tarafına muhafız kıtaları ve polis teşkilâtı (şurta) için iki bina ile tuğla ve kerpiç sütunlar üzerine oturtulmuş büyük bir tavanın örttüğü bir de avlu yaptırmıştır. Bu arada sarayının civarına yaptırdığı iki bina-dan birini «muhafız kıtaları komutanı»na, diğerlerini de emniyet müdürüne tahsis etmiştir. Bunların etrafına çocukları ve onların hizmetini görecek köle ve hizmetçileri için evler yaptırmış, devlet ricali için de köşkler, hükümet daireleri ve genel bir mutfak inşa ettirmiştir. Bu esas binalardan sonra ustalar, sokaklarla birbirinden ayrılmış mahallelere halka ait evleri yapmaya başlamışlardır. Şehir için dört ana cadde yapılmış ve diğer caddeler ve yollar bu ana caddelere bağlanmıştır¹¹.

Şehir dış sur (Şûru'l-Fasl) ve iç sur (Sûru'l-Medîne) olmak üzere iki surla çevrilmiş, ikinci surun (dış sur) dışına bir hendek kazılarak, Kerhaya çayından açılan kanallarla getirilen sular hendeğe akıtılmış, hendeğin kenarları tuğla ve kireçle yapılmıştır. İç ve dış surun karşılıklı dörder kapısı bulunmaktadır¹².

el-Mansûr «Kasru'z-Zeheb» adını verdiği sarayını ve onun karşısında yer alan camiyi, dairevi şehrinin tam ortasında yaptırmıştı.

Saray ve cami, dairevi şehrin merkezi kabul ediliyordu. Buradan başlayan dört ana cadde, dairenin çapı şeklinde sur kapılarına ulaşıyordu. Ana caddelerin iki tarafına yüksek ve görkemli binalar yapılmıştı. Komutanlar için yapılan köşkların kapıları cami avlusuna bakıyordu. Bu durumdan rahatsız olan halk el-Mansûr'a çıkarak kapı yerlerinin değiştirilmesini istedi. Halifenin emri üzerine, bu kapılar toplam 35'e varan kemerleri ile birlikte şehir tarafına alındı. Kapı kemerleri aralarında kalan bölümlerde muhafız askerlerinin kalacakları odalar yapılmıştı. Şehrin sur kapılarından her birinde 1.000 askere komuta eden bir komutan bulunuyordu¹³.

el-Mansûr şehrin yapımını tamamladıktan sonra surların dışındaki civar araziye, bir taraftan şehirdeki sıkışıklığı gidermek, diğer taraftan da büyük hizmetler veren devlet adamlarını ve komutanlarını mü-kafatlandırmak amacı ile bu şahıslara iktâ' olarak vermiştir.

11) el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd, Beyrût, Tarihsiz, I, 76.

12) el-Bağdâdî, I, 74.

13) el-Bağdâdî, I, 76.

Bu şekli ile Bağdad'ın halifenin muhafız ordusunun merkezi ve müstahkem bir ordugâh şehri hüviyetinde kurulduğunu söyleyebiliriz. İlim, kültür, sanat ve ticaret hayatı açısından da gelişen Bağdâd zamanla İslâm dünyasının önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir.

5. Sâmarrâ : Halife el-Mu'tasım'ın kurdurduğu Sâmarrâ ordugâh şehrinde araştırmamızın «Muhafız Ordusunun İnsan Unsuru» bahsinin «Türkler» kısmında bahsedeceğimiz için burada ayrıca ele almadık¹⁴.

B. Muhafız Ordusunun İnsan Unsuru :

Halifelerin muhafız kuvveti, Araplar'dan, Farslar'dan (İranlılar) Türkler'den, Zenciler'den ve Kuzey Afrika yerlileri olan Berberiler'den oluşmakta idi. Şimdi bunları sıra ile inceleyelim:

1. Araplar : Gerek halifenin muhafız ordularında, gerekse diğer ordularda esas unsuru Araplar teşkil etmekte idi. Abbasiler'den önceki dönemlerde ordunun çekirdeğini Araplar'ın oluşturduğunu, başka bir deyişle, orduda hakim unsurun Arap kabileleri olduğunu biliyoruz. Abbasi ordusundaki Arap unsurunun varlığı bazı dönemler istisna edilecek olursa genellikle korunabilmiştir. Orduda Arap askerlerden oluşan birlikler, Kuzey Arabistanlılar (Muzariler, Kaysiler) ve Güney Arabistanlılar (Yemeniler, Kelbiler) olmak üzere iki guruba ayrılmaktadır. Ordudaki bu Arap zümre arasındaki çatışma Emeviler dönemindeki hızını devam ettirmemekle birlikte yer yer ortaya çıkmıştır. Arap olmayan unsurun orduya girmesi ile, Araplar kendi aralarındaki çekişmeyi bırakarak İranlılar ve Türklerle çatışmaya başlamışlardır¹⁵. Arap kabileleri arasındaki çekişme el-Mansûr'u, Muzarî ve Yemenî Araplarından teşekkül eden askerinin tehlikesini kendinden uzaklaştırmak için, Bağdâd'ın güneyinde surlarla çevrili Kerh semtini kurdurmak zorunda bırakmıştır¹⁶.

Zikredeceğimiz şu olay bu kabileler arasındaki çekişmeyi iyi bir şekilde açıklar. Şamlı Araplardan biri Halife el-Me'mûn'un huzuruna çıkarak şunları söyler: «Horâsanlı Acemlere baktığın gibi Şâm bölgesi araplarına da bak ve onlara değer ver.» Halife bu isteğe şu karşılığı verir: «Çok konuştun ey Şamlıların avukatı: Yemin ederim ki, Bey-

¹⁴) Bkz, s. 124 vdd.

¹⁵) Hasan İbrâhîm ve 'Alî İbrâhîm, en-Nuzumu'l-İslâmiyye, Kahire, 1939, s. 231.

¹⁶) et-Taberî, Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk, Beyrût, Tarihsiz, IX, 281, vd.

tü'l-Mâl'da bir dirhem mal dahi gördüğüm sürece, Kaysî Arapları at sırtından indirmem. Yemenî Araplara gelince, benim kendilerini sevmediğim gibi, onlar da beni asla sevmemişlerdir. Kuzâ'a kabilesi desteklemek için Süfyânî'nin ortaya çıkmasını bekler. Rabi'a kabilesi ise, Peygamberini Mudar kabilesinden birini seçip göndermesinden beri Allah'a küskündür. Onlardan iki şahsın biri muhakkak sarhoştur. Allah iyiliğini versin.»¹⁷

132/750 yılındaki olayların Arapları İslâm ordularına önemli bir katkıda bulunmaktan hemen bertaraf etmediğini görüyoruz. Gerçekten Emevîler'in düşmesine sebep olan Horâsân kuvvetleri arasında Fars kökenli olanlar kadar pekçok Arap askeri de bulunmakta idi. Ancak belirtmemiz gerekir ki, müteakip 100 sene içerisinde Abbasi ordularında hizmet eden arapların sayısında tedrici bir azalma ve aynı zamanda bunlara ödenen ücretlerde, mali sebeplere dayanmayan artan bir sınırlamaya gidildiği görülmüştür¹⁸.

es-Seffâh, el-Mansûr, el-Mehdî, el-Hâdî, Hârûn er-Reşid, el-Emîn dönemi ordularında Araplar sayı ve nüfûz yönünden etkinliklerini sürdürmüşlerdir. el-Me'mûn'un ordusundaki Arap unsur hakkında kaynaklarda çok az bilgi vardır. İbnü'l Esîr'in verdiği bilgiye göre, Halife'nin Muhammed b. Humeyd et-Tûsi komutasında Mûsul'a, Zurayk ve Bâbek el-Hurremî üzerine sevk ettiği orduda Yemen kökenli (el-Yemeniyye) ve Rabi'a kabilesinden Arap askerleri bulunuyordu¹⁹.

Abbasi ordusundaki bu Arap unsurun sayısı el-Me'nûn zamanında azalmakta ve hâleli el-Mu'tasım devrinde ise büsbütün yok olmaktadır. Bundan sonra Arap savaşçılar askeri sahada nadiren önemli derecede rol oynayacaklardır²⁰.

2. Farslar (İranlılar :

Fars unsurunu; Abbasi ordusuna girmesi Ebû Müslim el-Horâsânî'nin Horâsân'da kurduğu ve Emevi Devleti'ne karşı harekete geçirdiği «Abbasi İhtilâl Ordusu» ile başlamıştır diyebiliriz. Horâsânlılar (el-Horâsâniyyûn, Ehlü Horâsân) adıyla bilinen bu unsur Horâsân'da oturan yerlilerdir. Bunların içerisinde Farslar yani İranlılar çoğunluğu teşkil ederler. Bu bakımdan Horâsânlılar denilince ilk akla gelen Farslar'dır²¹. Bu tabir içerisinde Türkler'i de dahil edebiliriz. Çünkü Horâsân Türkistan'ın da bir bölümünü içine almaktadır.

17) Hasan İbrâhîm, Târîhu'l-İslâm, II, 275.

18) Parry, İslâm'da Harb Sanatı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, sy. 28-29 (1974-1975) İstanbul, s. 195.

19) İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, Beyrût, 1965-1966, VI, 407.

20) Parry, s. 196.

21) Ahmet Şelebi, Mevsû'atü't-Târîhi'l-İslâmi, Kâhire, 1974, III, 94;

el-Me'mûn'a kadar geçen dönemde muhafız ordusundaki İranlılar'ın durumu hakkında aydınlatıcı bilgiye sahip değiliz. Ancak Horâsân eyalet ordusunda İranlılar'ın yer alacağı tabiidir. Horâsân genel valisi Fazl b. Yahyâ'nın burada 50.000 kişilik bir eyalet ordusu kurduğunu biliyoruz²². el-Me'mûn'un, kardeşi el-Emin'e karşı sevk ettiği ordu Horâsânlılar'dan oluşmakta ve Fars unsuruna dayanmakta idi. El-Mehdî'nin Rûm Gazâları'na (es-sâife) gönderdiği orduda Horâsânlılar vardı²³ Hârûn er-Reşid'in Rûm Gazâları'na gönderdiği orduda ise 30.000 kadar Horâsânlı asker bulunmakta idi²⁴.

Horâsânlılar yaklaşık iki nesil boyunca Abbasi ordularının çekirdeğini teşkil etmişlerdir. Bunlar merkezi hükümetten ücret ve maaş alan muntazam kuvvetler (Murtezâka) durumunda idiler. Yani «irtizâk» statüsüne tabi olarak askeri hizmet görmekte idiler.

3. Türkler :

Muhafız ordusunun önemli ve etkin bir unsurunu Türkler'in teşkil ettiğini görmekteyiz. Türk birliklerinin halifelerin muhafız ordusunda yer alışlarını Abbasiler'in ikinci Halifesi el-Mansûr zamanına kadar indirmek mümkündür. el-Mansûr Bağdâd şehrini yaptırmış ve bu şehri Abbasi hanedanı ve ordusu için müstahkem bir mevki haline getirmişti. Daha önce de belirtildiği üzere, başlangıçta daire şeklinde kurulan şehrin merkezinde Halife'nin sarayı, bunun etrafında diğer devlet daireleri, camiler, memurların ikâmetgâhları ve Halife'nin Horâsânlı birlikleri için kışlalar inşa edilmişti²⁵. el-Ya'kûbî, Bağdâd kurulduğu zaman Halife'nin önemli komutanlarına iktâ'lar verildiğini, bunlar arasında Mübârek et-Türkî'nin de bulunduğunu yazmaktadır²⁶. el-Manşûr'un Bağdâd'a yerleştirdiği Horâsânlı askeri birlikler arasında Türkler'in de bulunmuş olması ihtimal dahilindedir. Bu hususta açık ve kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Türkler ile meskün bazı bölgelerin yarım asırdanberi İslâm Devleti hakimiyetinde bulunması, buralarda yaşayan halkın İslâmiyeti kabul ederek bazı haklar elde edebilmeleri ve Türkler'in askeri sahadaki kabiliyetlerini yakından tanımış olan el-Manşûr'un, yeni askerî birliklerini Arap olmayan unsurlardan meydana getirirken onlara da bu saflarda yer verebileceği dikkate alınmalıdır. «Horâsânlılar» deyiimi ile sadece Farslar kast edilmemekte, onların yanında önemli sayıda Türkler'in de bulunabileceği düşünülmektedir. Çünkü Horâsân Türkistân'ın bir bölümünü içine almaktadır²⁷.

22) et-Taberî, X, 62 vd.

23) İbn Tağrıbirdî, en-Nücûmü'z-Zâhira, Kâhire, 1374, II, 34.

24) İbnü'l-Esîr, VI, 206.

25) el-Ya'kûbî, el-Büldân, Leiden, 1892, s. 242 vd.

26) el-Ya'kûbî, a.esr. s. 253.

27) Yıldız, H. Dursun, İslâmiyet ve Türkler, İstanbul, 1980, s. 56, 61.

Halife Hârûn er-Reşîd'in ise saray muhafız birliklerine Türkleri aldığını ve bunların Halife'nin yakın itimadını kazandıklarını İbn 'Abdi Rabbih'in verdiği şu bilgilerden anlamaktayız: «Hind Hükümdarı Halife Hârûn er-Reşîd'e çeşitli hediyeler getiren bir elçilik heyeti gönderdi. Elçilik heyeti gelince Hârûn er-Reşîd muhafız ordusundaki Türklerle şaf düzenine girmelerini emretti, onlar da iki saf oluşturdular. Bu Türkler zırh giymişlerdi ve gözleri hariç diğer yerleri zırhla örtülü idi²⁸.» Hârûn er-Reşîd'in Horâsân genel valisi, Fazl b. Yahyâ el-Bermekî'nin burada Batı Türkleri'nden oluşan ve sayısı 50.000 civarında olan bir ordu kurduğunu, bu ordunun 20.000 kişilik bir birliğini Bağdâd'a Halife'ye gönderdiğini öğrenmekteyiz²⁹. Hârûn er-Reşîd'in muhafız ordusunda bulunan Türkler'in, Bağdâd'a gönderilen bu Türk askerlerinden oluşmuş bulunması akla gelmektedir.

el-Me'mûn'un Horâsân'dan, kardeşi Halife, el-Emîn'e karşı Tâhir b. Hüseyin'in komutasında gönderdiği ordunun sayısı 4.000 civarında olup bunun 700 kadarı Hârezm ve Horâsân süvarilerinden oluşmakta idi³⁰. et-Taberî aynı ordu içerisinde Türkler'in de bulunduğunu bildirmektedir³¹.

el-Me'mûn, halifeliğinin ilk yıllarını geçirdiği Merv şehrinden Bağdâd'a döndükten sonra, İranlı unsurun baskısını kırmak amacı ile, daha çok askeri kadrolarda önemli değişiklikler yapmış ve özellikle Türk ülkelerinden getirdiği Türk birliklerini Halifelik ordusunun saflarına almaya başlamıştır. el-Ya'kûbî, Ca'fer el-Huşşâkî adlı birisinden naklen şu bilgiyi vermektedir: «el-Mu'taşım, el-Me'mûn'un halifeliği zamanında beni Semerkand'da bulunan Nûh b. Esed'in yanına Türk askerleri satın alman için gönderdi. Her sene ona bir miktar Türk gönderdim. Böylece el-Me'mûn'un halifeliğinde 3.000 kadar Türk askeri toplanmış oldu³².» Halife el-Me'mûn devrinde Türkler'in Abbasi ordusu saflarına alınmaları hakkında diğer bir habere de İbn Hurdâzbih'in eserinde rastlamaktayız. Ona göre Horâsân valisi 'Abdullâh b. Tâhir, Horâsân haracını gönderirken Gûziyye (Oğuzlar)'dan 2.000 esir yollamıştır ki, bunların değeri 600.000 dirhemdir³³. İbn Kuteybe

28) İbn 'Abdi Rabbih, Kitâbu'l-İkdi'l-Ferîd, Kâhire, 1949, 1952, II, 203.

29) et-Taberî, X, 62 vd.; Hasan Ahmed, el-İslâm fi Asyâ'l-Vustâ, Mısır, 1972, s. 152.

30) el-Ya'kûbî, Târîh, II, 530; et-Taberî, X, 140, vd.; el-Mes'ûdî, Mürûcû'z-Zeheb, Kahire, 1964, VI, 422.

31) et-Taberî, X, 140.

32) el-Ya'kûbî, el-Bûldân, s. 255 vd.

33) İbn Hurdâzbih, el-Mesâlik ve'l-Memâlik, Leiden, 1889, s. 39.

ise, el-Me'mûn'un 'Abdullâh b. Tâhir'i Bâbek ile mücadele için Âzerbeycân ve Ermeniye valiliğine tayini üzerine, ondan boşalan Mısır ve Sûriye valiliğine getirilen kardeşi Ebû Ishâk el-Mu'tasım'a Türkleri toplamasını emrettiğini ve onun da bu emri yerine getirdiğini kaydetmektedir³⁴ Ünlü İslâm coğrafyacısı İbn Havkal, eserinde bu konuda şu bilgileri vermektedir: «Abbasi halifeleri muhafız birliklerini oluşturmak için Mâverâünnehr bölgesinden Türk askerleri getirttiler. Bunlar ordunun diğer guruplarından çok üstün idiler. Türk askerlerine komutan olarak geldikleri bölgelerin soyluları tayin ediliyordu. Türklerin askeri kabiliyetleri, itaatte kusur etmemeleri, güçlü ve kuvvetli olmaları onların halifelerin muhafız birliklerini meydana getirmelerinde esas sebebi teşkil ediyordu. Türkler Abbasi Ordusunun en seçkin sınıfını oluşturuyordu³⁵.» Bu müelliflerin vermiş oldukları bilgiler, Halife el-Me'mûn'un Türkleri ısrarla ordu saflarına almaya çalıştığını ve hatta bunu bir devlet politikası haline getirdiğini göstermektedir³⁶.

el-Me'mûn'un Bağdâd'a dönmelerinden sonra Türkler'in ordu saflarında temayüz ettikleri ve askeri seferlere katıldıkları görülmektedir. Mısır'da Zuttlar'ın çıkardıkları isyanın bastırılmaması ve gittikçe tehlikeli bir şekilde gelişmesi üzerine, 214/829-30 yılında Halife el-Me'mûn, Mısır valisi tayin ettiği kardeşi Ebû Ishâk el-Mu'tasım'a bizzat Mısır'a giderek isyanı bastırmasını emretmiştir. Beraberinde 4.000 kadar Türk askeri olduğu halde Mısır'a giden el-Mu'tasım sükûneti sağlayabilmiştir³⁷. Türkler yalnız isyanların bastırılmasında değil, aynı zamanda el-Me'mûn'un Bizans'a karşı tertiplemiş olduğu seferlerde de önemli hizmetler görmüşlerdir. Nitekim, 215/830 yılındaki birinci seferde Aşnâş et-Türkî mustakil bir birliğin komutanı olarak bazı kaleleri fethetmiştir³⁸.

Türkleri ordusunda toplama gayretlerinin neticesinde, el-Me'mûn'un son yıllarında Türkler, ordu içersinde sayı ve nüfuz bakımından hatırı sayılır bir yer işgal ettiler. Abbasi tarihinde ilk defa Türk komutanlarının halife yanında seferlere katıldığı ve isyanların bastırılmasında görevlendirildiği görülmektedir. Daha sonraki yıllarda siyasî ve askerî alanlarda önemli roller oynayacak olan Afşîn, Aşnâş ve

34) İbn Kuteybe, el-Me'ârif, Mısır, 1969, s. 391.

35) İbn Havkal, Kitâbü Sûreti'l-Arz, Leiden, 1938-1939, s. 468.

36) Yıldız, s. 67.

37) el-Ya'kûbî, Târîh, II, 567; el-Kindî, Kitâbü'l-Vulât, Beyrût, 1908, s. 188.

38) İbnü'l-Esir, VI, 417

Boğa el-Kebîr hep el-Me'mûn devrinde temayüz etmiş Türk komutanlardır³⁹.

el-Me'mûn döneminde orduya alınan Türkler el-Mu'taşım'ın maiyyetine verilmişlerdir. Türk birlikleri onun maiyyetinde veya onun vali bulunduğu bölgelerde faaliyette bulunmuşlardır. el-Mu'taşım halife olduktan sonra (218/833), daha ilk icraatından itibaren ordunun başına ve önemli mevkilere pek az istisna ile Türk unsurunu geçirmiş ve bütün önemli işleri bunların yardımı ile başarmıştır. Onları ordunun diğer guruplarından ayırmış, maddî ve manevî bakımdan onlar lehine kararlar vermiştir⁴⁰. Arap ve İran unsurunu ihmal ederek otoritesini Türkler'e dayandırmış, muhafız kıtalarını onlardan kurmuştur. Kardeşi el-Me'mûn'un Horâsânlılar'a yapmış olduğu gibi, o da devletin yüksek görevlerini Türkler'e vermiştir. Her hususta Arap ve İranlılar'a karşı Türkleri tercih ederek maaş ve ihسانlarını artırmıştır⁴¹.

el-Mu'taşım'ın halife olması üzerine Türkler'in ordudaki sayılarının kısa zamanda çoğalması ve nüfuzlarının oldukça artması, ordu içinde bulunan diğer unsurlar yanında onlara farklı ve intiyazlı muamele yapılması, umumî bir hoşnutsuzluğun doğmasına sebep olmuştur⁴². Türkler'den meydana gelen süvari birlikleri, Halife'nin de mücamahasından yararlanarak Bağdâd'ı adeta bir talim sahası haline getirmişlerdi. Halk açıktan açığa bunlara karşı gelemiyorsa da, kenar mahallelerde Türkleri öldürmekten de geri durmuyordu. Bu hususta el-Mes'ûdî şu bilgiyi vermektedir: «Türkler Bağdâd sokaklarında atları ile dolaşiyor ve halka, zayıflara, düşkünlere ve çocuklara eziyet ediyorlardı. Bir kadına veya yaşlı bir adama, ya da bir çocuğa ve ahut bir anaya çarpan bu Türkler'den bazıları halk tarafından öldürülüyordu⁴³.» et-Taberî ise bu konuyu açıklarken daha geniş bilgi verir: «Halife'nin Türk askerleri (Gilmânuhû'l-Etrâk) Bağdad'ın kenar sokaklarında sık sık arkadaşlarının cesetlerini buluyorlardı. Şöyle ki, onlar sert ve haşın insanlardı. Bağdâd cadde ve sokaklarında at koştururlar, erkek ve kadınlara çarpıp çocukları çiğnerlerdi. Onların bu halini gören el-Ebnâ' üzerlerine saldırarak onları atlarından düşürür, bazılarını yararlardı. Bu yaralıların öldüğü çok olurdu. Türk askerleri bu durumu Halife el-Mutaşım'a şikayet ettiler. Halk da Türk askerlerinden son derece rahatsız oluyordu. Anlatıldığına göre, bir Kurban veya Ramazan bayramı günü el-Mu'taşım camiden dönüyordu. el-Haraşî mahalle-

39) Yıldız, s. 69; Hasan Ahmed, s. 163.

40) Hasan İbrâhîm, en-Nuzum, s. 229.

41) Hasan İbrâhîm, a.e.s.r., s. 184.

42) Hasan İbrâhîm, Târîhu'l-İslâm, II, 195.

43) el-Mes'ûdî, IV, 53.

siné geldiği sırada bir ihtiyar önüne çararak ona «Ey İshâk'ın babası» diye hitap etti. Bu arada askerler ihtiyari öldürmek istediler, ancak el-Mu'taşım onu serbest bırakmalarını işaret etti. İhtiyara, «Derdin nedir?» diye sordu. İhtiyar, «Allah hiç bir zaman zulme karşı iyilik vermez. Bize zulmettin. Bu adamları getirip zıramıza yerleştirdin. Onlarla çocuklarımızı yetim, kadınlarımızı dul bıraktın, erkeklerimizi öldürttün» dedi. el-Mu'taşım ihtiyarın söylediklerini sonuna kadar dinledi ve daha sonra sarayına girdi⁴⁴. et-Taberî'nin verdiği bu bilgilerden anladığımızı göre, el-Mu'taşım'a Türk askerleri hakkında oldukça sert ve acıklı müracaatlar yapılmaktadır. Halife bu durumda halkın isyanından ve muhafız birlikleri ile aralarında kanlı çatışmaların başlamasından korkmaya başlamıştır⁴⁵.

Kaynakların naklettiği bu olaylar Halife'yi, muhafız birlikleri ile birlikte hilâfet merkezini nakledeceği yeni bir yer aramaya sevk etti. Neticede öyle de oldu ve el-Mu'taşım halifeliğinin daha ikinci yılında (220/835), Sâmarrá'nın yerini tesbit edip merkezin oraya nakline karar verdi⁴⁶. Bir yıl sonra tesbit edilen yerde inşa faaliyetlerine başlandı. Ülkenin çeşitli bölgelerinden mühendisler, ustalar ve işçiler getirildi. Kısa zamanda içinde zaruri ihtiyaçları karşılayacak şekilde binalar yapıldı. Halife, başta muhafız birlikleri olmak üzere bütün devlet dairelerini bu yeni merkeze nakletti⁴⁷.

Sâmarrá'nın kurulmasına sebep olan Türkler, Bağdâd'da olduğu gibi burada da özel muameleye mazhar olmuşlardır. Şehrin en güzel yerlerine onların yerleştirlidiğini görmekteyiz Afşin, Aşnâs, Hâkân, Urtûc, Vasîf ve İnâk gibi Türk komutanlarına Halife ayrı ayrı arazi tahsis edip kendilerine tabi birlikleri ile beraber oralara yerleşmelerini sağlamıştır⁴⁸. Türkler'in diğer unsurlarla Parışmamalarına dikkat edildiği görülmektedir. Türk birlikleri kendi kışlalarını, çarşılarını ve sosyal tesislerini bizzat kendileri yapıyorlardı. Onların oturdukları mahallelerin bütün ihtiyaçlara cevap verecek bir şekilde olmalarına önem veriliyor ve Türkler'in diğer unsurlarla mümkün merteye teması geçmemelerine gayret sarfediliyordu. Hatta Türkler'in yabancılarla

44) et-Taberî, X, 311.

45) el-Ya'kûbî, el-Büldân, s. 256, et-Teberî, a.y.

46) el-Ya'kûbî, a.esr., s. 256; el-Belâzûrî, s. 297; et-Taberî, X, 313; el-Mes'ûdî, IV, 53.

47) el-Ya'kûbî, el-Büldân, s. 258; el-Mes'ûdî, IV, 54, vd.

48) el-Mes'ûdî, a.y.

evlenmelerini önlemek amacı ile, çeşitli Türk ülkelerinden kızlar getirtiliyor ve onlara maaş bağlanıyordu⁴⁹.

el-Mutaşım devrinde hilafet ordusundaki Türklerin sayısı hakkında kaynaklar farklı rakamlar vermektedirler. el-Kindî, 214/829-30 yılında Mısır'a gönderilen birlikler arasında 4.000 Türk'ün bulunduğunu belirtmektedir⁵⁰. İbn Tağribirdî ise el-Mu'taşım'ın kurduğu Türk birliklerinin toplam 8.000 veya 18.000 civarında olduğunu belirttiikten sonra 18.000 rakkamının daha doğru olacağını ileri sürmektedir⁵¹. Yâkût ise, naklettiğimiz rakamlardan oldukça farklı olarak

el-Mu'taşım'ın ordusundaki Türk askerlerinin sayısını 70.000 civarında göstermektedir⁵².

Abbasi ordusuna alınan Türk askerleri sadece Bağdâd ve Sâmarrâ'daki muhafız ordusunda değil, ülkenin çeşitli bölgelerindeki ordularda da bulunmakta ve bu orduların muharip kuvvetini teşkil etmektedirler. Meselâ Mısır'da, el-Mu'taşım'dan başlayarak Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Tolûn'un vali olmasına kadar geçen dönemde, orduda Arap unsurunun yerini Arap olmayan askerler almışlardır. Bunlar içerisinde Türkler'in sayısı 24.000 den fazladır. Aynı zamanda 40.000 «siyah köle» ve 7.000 kadar da «hür murtazık» statüsünde asker bulunmaktadır⁵³.

Türkler'in Abbasi ordusundaki varlığı el-Mu'taşım'dan sonra da devam etmiştir. Halife el-Mütevekkil, 234/848-9 yılında müstahkem bir şehir olan Merend'e kaçan ve orada korunan Muhammed b. Bü'ays'ın üzerine Zeyrek et-Türkî komutasında 200 Türk askerinden oluşan bir süvari birliğini, daha sonra 'Amr b. Seysel b. Kâl komutasında 100 kişiden oluşan bir süvari birliğini göndermiştir. Bunlar bir sonuç alamayınca bu sefer, Boğa eş-Şerâbî'yi 2.000 kişilik bir Türk süvari birliğinin başında aynı yere sevketmiştir⁵⁴.

Halife el-Musta'in devrinde orduda Mağribliler (el-Mağâribe) yanında Türk askerleri de bulunmaktadır. Halife el-Mu'tezz Türk unsurunu ordudan uzaklaştırmış, bu durum onun Türk askerleri tarafından öldürülmesine sebep olmuştur⁵⁵.

49) el-Ya'kûbî, el-Büldân, s. 258, vdd.; Yıldız, s. 80; Günaltay, Abbasoğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü, Belleten, s. 23-24 (Temmuz, 1942) c. VI, s. 194.

50) el-Kindî, s. 188.

51) İbn Tağribirdî, II, 233.

52) Yâkût, III, 174.

53) el-Makrîzî, el-Mevâ'iz, Bulak, 1270 Baskısından Ofset, Bağdâd, I, 94.

54) İbnü'l-Eşîr, VII, 42.

Halife el-Kâ'im Selçuklu Sultân'ı Tuğrul Bey'e Bağdâd'ı ziyaretinde «Hil'at» giydirmiş, Sultân da Halifeye ata bindirilmiş kılıçlı ve kemerli 50 Türk Gulâm'ı hediye etmiştir⁵⁶.

el-Mu'taşım'ın ve öbür halifelerin muhafız ordusunu ve genel ordunun muharip gücünü Türk asker ve komutanlarından teşkil etmesinin ve bunlara itimadının sebepleri üzerinde de durmamız gerekir. Muasır İslâm tarihçilerinden Ahmed Şelebi ve Hasan İbrahim Hasan bu konuda şu sebepleri tesbit etmişlerdir⁵⁷:

1 — el-Mu'taşım'ın annesi Türk'tür.

2 — Türkler cesurdurlar.

3 — Türkler fizik yapıları ve görünüşleri itibariyle iyi ve güzel cüsselidirler.

4 — İslâmiyete hakkı ile bağlıdırlar.

5 — Ebû Müslim el-Horâsânî ve Fazl b. Sehl'in siyasi kanaatleri ve yaptıkları yüzünden Halife'nin İranlılar'a (Farslar'a) karşı güveni kaybolmuştur. Abbasi askeri ve siyasi tarihinde isim yapmış bu iki önemli kişi aslen İranlı olup, ordudaki İranlı kuvvete dayanmaktadırlar.

6 — el-Emîn'in Halifeliliğinin sona ermesi ile Abbasi Devleti'ndeki Arap unsurun hakimiyeti de sona ermiştir. Çünkü el-Emîn, Kardeşi el-Me'mûn'a karşı Arap unsura dayanmıştır.

7 — el-Mu'taşım Zuttlar, Bâbek el-Hurremî ve Bizans'a karşı uzun süren savaşlar yapmak zorunda kalmıştı. Bu savaşlarda yıpranan ordusunu yeni bir kuvvetle takviye etmek ve bu kuvvetle zafer elde etmek zorunluğunu duymuştur.

Yukarıda saydığımız tercih sebeplerinin de etkisiyle, Abbasi ordusuna, özellikle Halifelerin muhafız ordularına alınan ve önemli mevkilere kadar yükselen Türkler'in, hangi esas veya statü takip edilerek orduya alındıklarının tesbiti de burada üzerinde durulması gereken hususlardan biridir. Bu konuda baş vurduğumuz kaynaklardan el-Mes'ûdî, bize şu bilgileri vermektedir: «el-Mu'taşım Türkleri toplamayı ve onları efendilerinden satınalmayı (şirâ'ehum min' eydî mevâlîhim) se-verdi. Bu şekilde kendi ordusu için 4.000 Türk topladı. Onlara ipekli

55) Hasan İbrâhîm, Târîhu'l-İslâm, III, 281, vd.

56) Köymen, M. Altay, Alp Arslan ve Zamanı, Ankara, 1983, II, 228, 5 N'alu Dipnot.

57) Hasan İbrâhîm, en-Nuzum, s. 229; Ahmed Şelebî, II, 195.

ve işlemeli elbiseler giydirir ve sırmalı kemerier bağlatırdı. Türkleri ordusunun diğer kısımlarından bu üniformaları ile ayırdederdi. Horâsân, özellikle Ferğâna ve Uşrûsana halkından kimseleri donatarak ordusuna aldı. Bu Türkler'den az bir zaman içinde büyük bir ordu kuruldu⁵⁸.»

Burada geçen, «onları efendilerinden satın aldı» cümlesi bize, Türkler'in orduya «köle asker» statüsünde girdikleri kanaatini vermektedir⁵⁹. Bu kanatimizi, nakledeceğimiz öbür kaynakların verdikleri bilgiler de desteklemektedir. Biraz yukarıda el-Ya'kübî'den naklettiğimiz, «el-Mu'taşım, el-Me'mûn'un halifelîği zamanında beni Semerkand'da bulunan Nûh b. Esed'in yanına, Türkler'i satın almam için gönderdi⁶⁰» cümlesindeki «satınalma» ifadesi de köleler için kullanılan bir tabirdir. İbn Hurdâzbih de aynı noktaya değinmiş ve Horâsân valisinin, Horâsân haracı ile birlikte Gûziyye'den (Oğuzlar) 2.000 esiri Halife'ye gönderdiğini kaydetmiştir ki, bunların değeri 600.000 dirhemdir⁶¹. İbn Tağrıbirdî ise, el-Mu'taşım'ın 220/895 yılından itibaren Türkler'i toplamakla meşgul olduğunu Semerkand, Ferğana ve diğer yerlerden onları satın almak için (li şirâihim) adam gönderdiğini, Türkler'e bol para (emvâl) verdiğini, onları satın almak için (fi Şirâihim) çok gayret sarfettiğini ve böylece satın alınan Türkler'in sayısının 8.000 «memlûk»e, daha doğru olduğuna kanî olduğu diğer bir rivayete göre ise 18.000'e baliğ olduğunu, onlar için Sâmarrâ şehri kurduğunu, Sâmarrâ'yı kurmasının esas sebebinin ise sayıları çoğalan Türk memlûklerinin (memâlikuhû'l-Etrâk) Bağdâd'da ortaya bir takım problemler çıkarmaları olduğunu bildirmektedir⁶². el-Makdisî de bu konuda şunları yazmaktadır: «Ebû Ishâk el-Mu'taşım Türklerin ordu hizmetinde kullanılmasını emretti. Bu maksatla satın alınan (iştirâ') her bir Türk için 100.000 ila 200.000 dirhem arasında değişen bir melağ ödeniyordu⁶³.»

Bütün bunlara ilâveten, kaynakların Türk askerlerinden bahsederken kullandıkları «Memâlik (t. memlûk)» ve «ğilmân (t. ğulâm)» tabirleri de bize Türkler'in orduya köle veya esir statüsünde girdiklerini göstermektedir. Çünkü «memâlik» ve «ğilmân» tabirleri sözlük an-

58) el-Mes'ûdî, IV, 53; Bosworth, Ghaznevid Military Organisation, Der Isiam, Berlin, 1961, c. XXXVI, s. 40. vd.

59) Krş., Yıldız, s. 80-5.

60) el-Ya'kübî, el-Büldân, s. 235.

61) İbn Hurdâzbih, s. 19.

62) İbn Tağrıbirdî, II, 233.

63) el-Makdisî, VI, 112.

İamları yönünden «köle, hiçmetçi, uşak, sahib olunan, tasarruf edilen» mânalarına geldiği gibi, tarihi bir terim olarak da köle anlamı taşımaktadırlar. Nitekim Abbasiler'e çağdaş Selçuklu ordularında «ğulâm (köle)» sisteminin bulunduğunu ve sultanların muhafız ordularında «ğulâmân-ı yatak» adı verilen bir sınıfın yer aldığını görmekteyiz⁶⁴. Ayrıca Anadolı Selçuklu Devletinde ve Memlûklar'da da «köle asker (ğulâm)» sisteminin varlığı bilinmektedir⁶⁵.

et-Taberî, Sâmarrâ'nın kurulmasından bahsederken; el-Mu'taşım'ın Türk askerleri için «ğilmânî» yani «kölelerim» tabirini kullandığını, Bağdâdlılar'ın kendisini bu konuda rahatsız ettiğini ve bu Türk askerlerinin başına gelmesinden şüphelendiği herhangi bir kötülük konusunda karada da, denizde de olsa onların yanına koşup, onları bu durumdan kurtaracağını belirttiğini kaydetmektedir⁶⁶. eş-Şâbî ise, el-Mu'tezid'in muhafız ordusundan bahsederken «el-memâlik» ve «el-ğilmân» yani «köle askerler» tabirini kullanmakta ve ayrıca el-ah-râr» adını verdiği «hür askerler» den bahsetmektedir⁶⁷.

Kaynakların verdiği bu bilgiler, Türkler'in muhafız ordularına, 1) satılma, 2) Türk bölgelerindeki valilerin hilafet merkezine gönderdikleri senelik verginin bir parçası ve 3) köle veya esir hediye etme yolları ile alındıkları kanaatini bize vermektedir. Fakat bu askerlerin Halife'den gördükleri rağbet ve ihtimama, komutanlarının, devletin siyasi ve askerî hayatında oynadıkları role, önemli bölgelerin vali ve askerî komutanlıklarına atanmalarına ve bu komutanlara Sâmarrâ ve diğer yerlerde verilen «iktâ'ara» baktığımızda, komutanların köle asker statüsünde tutulmadıklarını, hatta askerlerin de sivil köleler statüsüne tabi olmadıklarını söyleyebiliriz.

Orduya alınan bu Türkler'in Horâsân ve Mâverâünehr bölgelerindeki Semerkand, Uşrûsana, Ferğana, Soğd ve Şâş şehirlerinden getirildikleri görülür⁶⁸. Nitekim İbn Haldûn, el-Mutaşım'ın Semerkand, Uşrûsana ve Ferğana'dan kendi muhafız ordusu için Türk askeri seçip toplattığını ve bunlara «el-Ferâğine (Ferğanalılar)» adını verdiğini bildirmektedir⁶⁹.

64) Köymen, II, 223-39.

65) Uzunçarşılı, I. Hakkı, Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal. Ankara, 1984, s. 100 vd., 414.

66) et-Taberî, X, 311.

67) eş-Şâbî, el-Vüzerâ, Dâru İhya'ü'l-Kütübü'l-'Arabiyye, 1958, s. 20 vdd.

68) Barthold, Türkistan, Hazırlayan, Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1981, s. 271.

69) İbn Haldûn, Kitâbü'l-İber, Beyrût, 1971, III, 257.

4. Zenciler :

Abbasi ordularında zencilerin de varlığını görmekteyiz. es-Seffâh zamanında Mûsul'a gönderilen Yahyâ b. Muhammed'in komutasındaki orduda 4.000 kadar zenci asker bulunuyordu⁷⁰. Zencilerin ordu hizmetine hangi yolla alındıklarını kesin olarak bilmemekle birlikte, köle satın almak suretiyle temin edildiklerini tahmin etmekteyiz. Abbasilerin ilk devirlerinde gördüğümüz ordudaki Zenci unsurun varlığını ne kadar sürdürdüğü hususunda da kaynaklar bilgi vermemektedirler.

Esasen Afrikanın doğu sahillerinden getirilen bu Zenci kölelerin Başra ve civarına yerleştiklerini ve Şattü'l-'Arab'ın arazisini işlemek için çalıştırıldıklarını görmekteyiz⁷¹.

5. Berberiler :

Çok eski zamanlardan beri Kuzey Afrika'da yerleşmiş bulunan berberiler⁷². Emevi ordularında olduğu gibi Abbasi ordularında da askeri hizmet görmüşlerdir. Emevilerin ilk halifesi Mu'aviye 50/670 yılında Kuzey Afrika fetih ordusu komutanı 'Ukbe b. Nâfi'ye 10.000 kişilik yardımcı takviye kuvveti göndermişti. 'Ukbe bu ordu ile İfrikiyye'ye girmiş ve burayı fethetmiştir. Onun sayesinde çok sayıda Berberi nüfus müslümanlığı kabul etmiştir. Araplar Berberiler'i de ordularının saflarına alıp Sûdân'a ulaşmak istiyorlardı. Bu yüzden İslâmiyeti kabul etmelerini sağlamak için onlara çok iyi davranmışlardır. Sonunda Berberiler Arap komutanların emrinde Mağrib (Fas)'in fethini gerçekleştiren orduların çekirdeğini oluşturmuşlardır. Hatta onlardan ordu komutanlığına getirilenler de olmuştur⁷³. Târik b. Ziyâd'ın İspanya'nın fethi için teşkil edip sevkettiği ordunun çoğunluğu Berberi asıllı askerlerden oluşmakta idi⁷⁴.

Abbasiler döneminde, Kuzey Afrika'nın Abbasi halifeliğine bağlı bölgelerinde bulunan orduların çekirdeğini Berberiler teşkil etmekte idi⁷⁵. Abbasi muhafız ordusunda hizmet gören ve Mağribliler (el-Meğâribe) adıyla anılan birliklerin de bu bölgelerden getirilen askerlerden oluştuğunu söyleyebiliriz⁷⁶.

70) İbnü'l-Esîr, V, 444.

71) Abd Dixon, The Umayyad Caliphate, London, 1971, s. 147, 17 Nolu Dipnot

72) Yver, G., Berberiler md., İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1979, II, 525.

73) Hasan İbrâhîm, Târîhu'l-İslâm, I, 285.

74) Hasan İbrâhîm, a.esr., I, 319.

75) İbnü'l-Esîr, VI, 106 vd.; Miquel, L'İslâm et sa civilisation, (VII e-XX e siècle), Paris, 1977, s. 125.

76) et-Taberî, XI, 100 vdd., 104 vd., 107, 114, 116, 122.

C. Muhafız Ordusunun Çeşitli Birlikleri :

Halife'nin muhafız ordusu birlikleri (harasu'l-halife) özellikle Arap olmayan unsurun nüfuz ve hakimiyeti dönemlerinde, çeşitli isimlerle birbirlerinden ayırt edilirdi. Bunlar meselâ, geldikleri bölgelere göre ('ekâlîm) «el-Meğâribe», «el-Ferâğine», «el-Urşûsaniyye», «el-Hârizmiyye»; renklerine göre «es-Sevdân», el-Beyzân»; merkez ve mertebelerine göre, «el-Ğılmân», eş-Şâkiriyye»; mensup oldukları Türk komutanlarına göre, «es-Sâciyye», «el-Mu'nisiyye», «el-Yalbakkiyye», «el-Hârûniyye», «en-Nâzûliyye», «el-Bâciyye», «el-Bilâliyye», «ez-Züheyriyye», «en-Nâsiriyye», «el-Boğâ'iyye», «el-Mesrûriyye», «el-Bekcûrriyye», «el-Yânisiyye», «el-Müflihiyye», «el-Ezkûtikiniyye», «el-Kiğliğiyye», el-Kündâciyye», ve «el-Yasiriyye» adlarını alırlardı. Ayrıca «el-Ğılmânü'l-Eşâğır», «el-Ğılmânü'l-Ekâbir», «el-Ğılmânü'l-Hücriyye», «el-Ebnâ», «er-Reccâletü'l-Muşâfiyye», «el-Ahrâr», «el-Muhtârûn» adını taşıyan birlikler de vardı⁷⁷. Biz bu birliklerin böylece isimlerini verdikten sonra hakkında bilgi bulabildiklerimizden biraz daha genişçe bahsedeceğiz.

1. Hür ve Mümeyyiz Muhafızlar (el-Ahrâr ve'l-Mümeyyizûn) veya «'Askeru'l-Hâşşa» :

Kaynağımız eş-Şâbi, el-Mu'tezid dönemi saray görevlileri ve muhafız kıtalarının ücretlerini anlatırken, «Hür ve Mümeyyiz Süvariler» (el-Fursân mine'l-Ahrâr ve'l-Mümeyyizûn)'den bahseder. Bunların «el-Memâlik ve'l-Ğılmân» adıyla anılan köle birliklerden ayrı ve isminden de anlaşılacağı gibi ayrıcalıkları olan kıtalar olduğu anlaşılmaktadır. Aldıkları maaşlara baktığımızda, 90 günde 135.000 dinardan gündelikleri 1.500 dinara gelmektedir ki, bu aynı dönemdeki diğer birliklerin maaşlarının çok üstündedir. Bunlara «tis'iniyye» yani doksan günde bir maaş alan askerler de denmektedir⁷⁸. eş-Şâbi bunların nasıl seçilip ayrıldığını şöyle anlatır: «el-Mu'tezid bütün muhafız ordusunun, içinde Dâru'l-Ezc'in, maksurelerin, erba'ininin (Kırk günde bir maaş alan askerler) ve hapishanelerin bulunduğu küçük bir meydanda teftiş ve imtihan için toplanmasını emretti. Kendisi bu maksatla yırtıcı kuş heykellerinin takip ettiği revakların ve oturma yerlerinin (el-Mevâkib) arkasında bulunan ve Halife'nin oturmasına ayrılan yerde (Havernâk) oturdu. Buraya abdest almaya tahsis edilen bir odadaki merdivenden çıkılırdı. O gün Dâru'l-Haseniyye Sarayı'na, hizmetle görevli kişilerden

77) es-Sâbî, s. 17, 19; el-Bağdâdî, I, 85; Fârûk 'Ömer, el-Hilâfetü'l-'Abbâsiyye fi'Asri'l-Fevzâ'l-'Askeriyye, Bağdâd, 1977, s. 138.

78) eş-Şâbî, s. 17.

ve 'Ubeydulâh b. Süleymân, Bedr, Râsîd ve el-Haseniyye Sarayı'nın sahanlığındaki bahçe kapılarını kapatmakla görevli olanlardan başkası giremezdi. Komutanlar (el-kuvvâd) ve askerler (el-ğilmân) adı geçen meydana Halife'nin önünde dururlardı. Maaş veya ücret ('atâ') kâtipleri Halife'nin ve komutanların göremeyeceği daha aşağı bir yerde oturlardı. Komutan askerlerinin isimleri ve istihkaklarının (erzâk) yazılı olduğu liste (cerîde) ile gelir, bir saray görevlisi (hâdim) listeyi ondan alır ve Halife el-Mu'tezidbillâh'a sunardı. Bundan sonra 'Ubeydullâh b. Süleymân listede isimleri bulunan askerleri teker teker çağırırdı. Askerler meydana çıkarlar ve Bircâs'a⁷⁹ göre imtihna edilirdi. Eğer asker kendinden emin ve atının eğerinden kaymadan, tav isabet ederek veya isabete yakın, iyi bir ok atışı yaparsa, isminin karşısına «C» harfi yazılırdı. Bunun anlamı «CEYYİD» yani «İYİ» demektir. Bu iyi atıştan daha geri olanların isminin karşısına «MUTAVASSIT» yani «ORTA» anlamına gelen «T» harfi konurdu. Bu ikisinden de geri olan, atına binemeyen ve attığı ok hedefe isabet etmeyenlerin isminin karşısına «DÜN» yani «GERİ, ZAYIF» anlamına gelen «D» harfi konurdu. Bu şekildeki arz ve imtihandan sonra işaretlenen listeler ordu kâtiplerine gönderilirdi. Askerlerin ordu kâtiplerinin tuttuğu defterlerde isimleri ve tanınmalarını sağlayan şekil özellikleri (hilye) de bulunduğu için, bu listeler defterlerle karşılaştırılırdı. Komutanın ve askerlerin haberi olmadan yapılan bu karşılaştırma ve diğer işlemlerden sonra beğenilen ve seçilen askerlerin aylıkları 90 günde bir verilmek üzere tesbit edilir ve bunlara «hassa askeri» ('askeru'l-hâssa) denirdi⁸⁰.

2. el-Memâlikü'l-Hucriyye :

Bunlar el-Mu'tezid döneminde Halife'nin kölelerinin (el-memâlik), «el-Hücer» adı verilen ayrı odalar veya evlerde, yetiştirici görevlilerin (el-hademü'l-üstâzûn) eğitim ve gözetimi altında bulundurulmuş birlikleridir. Halife bunların, yetiştiricilerin vekillerinin beraberinde olmadan ikametgâhlarından çıkmalarına ve ata binmelerine izin vermezdi⁸¹. Bunların esas görevi, Halife'nin hizmetinde bulunmak, onun korunmasını yapmak ve törenler esnasında onunla birlikte bulunmaktan ibaretti⁸². Daha sonra, el-Hucriyye'nin hizmet alanına Halife'nin mu-

79) Bircâs Süvarilerin at üzerinde muharebe eğitimi için yaptıkları bir atış hareketinin adıdır. eş-Şâbî, s. 17. 4 Nolu Dîpnot.

80) eş-Şâbî, s. 17 vd.

81) eş-Şâbî, s. 17.

82) Fârûk'Ömer, s. 139.

hafız ordusunun yaptığı işler de girmeye başladı. Onlara birçok görevler daha verildi. Bu görevler arasında iç isyan ve ayaklanmaların bastırılması sayılabilir. Nitekim 308/920 yılında ortaya çıkan bir isyanı bastırdılar. Bağdad'da ortaya çıkan bu ayaklanma olayında köprüler yakılmış, hapishaneler açılmış, Emniyet Müdürünün (Şahîbu's-Şurta) binasına hucum edilmişti. Bunun üzerine Halife el-Muktedir istikrar ve sükunetin yeniden sağlanması için el-Hucriyye'yi görevlendirmişti⁸³. el-Muktedir, kendisinin hilafetten uzaklaştırılıp da yerine Halife olan 'Abdullâh b. el-Mu'tez'e karşı hilafet mücadelesinde, el-Hucriyye'nin yardımına baş vurmuştur. Daha sonra el-Muktedir'in, komutan el-Mu'nis ile olan çatışmasında el-Hucriyye yine Halife'nin yanında yer almıştır. el-Hucriyye, el-Kâhir'in halifelikten uzaklaştırılması olayına da katılmıştır. el-Hucriyye birlikleri, 327/934 yılında komutanlarından biri öldürülünce isyan etmişler, ancak Halife er-Râzî bu işten dolayı özür dileyip de onları razı edince bu isyandan vaz geçmişlerdir⁸⁴.

el-Hucriyye'nin devlet idaresinde söz dinleten, etkili bir fonksiyon icra ettiği anlaşılmaktadır. Komutanlarından ikisi Bağdad'ın doğu yakası (el-Cânibu's-Şarkî) nin idaresine getirilmiştir. Fakat bu nüfuz uzun sürmemiştir. İbnü'r-Râ'ik «Emîru'l-Ümerâliğî» ele alınca naibini Bağdad'a göndermiş ve ona Tatab el-Hücri ve kardeşinin komutanlıktan azlini gerçekleştirmesi ve el-Hücriyye'nin hizmetten uzaklaştırılması talimatını vermiştir. Fakat el-Hucriyye birlikleri bu talimata boyun eğmemişler, aksine ayak diretmişler, ancak bunda muvaffak olamamışlardır. Sonunda mağlub olmuşlar, bir kısmı esir edilmiş ve oturdukları evler de yakılmıştır⁸⁵. Bu bilgilerden, el-Hucriyye'nin muhafız ordusu içerisinde artık varlığını devam ettiremediğini anlayabiliriz.

3. el-Muhtârûn :

Halife el-Mu'tezid zamanında, muhafız ordusunun el-Muhtârûn adı verilen birliği, aynı ordudaki çeşitli komutanlıklardan, şecâat ve şehâmeti ile tanınan askerlerin seçilip bir araya toplanması ile oluşturulmuştur. el-Muhtârûn'un kaynağı diyebileceğimiz bu komutanlıklar, komutanlarına nisbet edilerek el-Boğâ'iyye, el-Mesrûriyye, el-Bekcûriyye, el-Yânisiiyye, el-Muflihiyye, el-Ezkûtikinniyye, el-Kâğliyye, el-Kündâciyye ve en-Nâşiriyye adlarıyla anılan birlikleridir⁸⁶.

83) Fârûk'Ömer, s. 139.

84) Fârûk'Ömer, s. 139 vd.

85) Fârûk'Ömer, s. 140.

86) eş-Şâbi, s. 19.

4. er-Reccâletü'l-Muşâfiyye :

Muşâfiyye yayaları da diyebileceğimiz bu birlik muhafız ordusunun bir bölümünü oluşturmaktadır. Kaynağımız İbnü'l-Esîr bu birlik hakkında bize şu bilgileri vermektedir: «318/930 yılının Muharrem ayında «muşâfiyye yayaları» helâk oldu; şerleri çoğalıp durumları kuvvetlenmeye yüz tutunca Bağdâd'dan çıkarıldılar. Bu çıkarılmanın sebebi şu idi. Onlar, daha önce anlattığımız gibi⁸⁷. el-Muktedir'i yeniden Halifelîğe getirdikten sonra, Halife'nin kaldıramıyacağı bir takım sözleri onun hakkında söylemeye başladılar. Bu sözlerden bazıları şunlardır: «Kim bir zalime yardım ederse, Allah o kişiyi o zalime musallat eder. Eşegi yukarıya çıkararak onu aşağıya indirmeye de muktedirdir. el-Muktedir bize lâıyk olduğumuz muameleyi yapmazsa, biz de onunla lâıyk olduğu şekilde savaşırız...» Bunların fitneleri ve istekleri çoğaldı. Maaşlarına çocuklarını, ailelerini, ve arkadaşlarını da dahil ettiler ve bunların isimlerini maaş bordrolarına yazdırdılar. Böylece aylıkları bordrolarındaki kişi sayısına göre ayda 30.000 dinar ile 100.000 dinar arasında değişen meblâğlara ulaştı. Bunun üzerine muhafız ordusunun atlı birlikleri (fürsân) de ücretlerinden şikayet etmeye başladılar. Hazinesinin boşaldığı, paranın yayalara harcandığı söylentisi çıktı. Bunun üzerine atlı birlikler aayklandılar. Ayaklanmayı bastırmak için onlarla savaşıldı ve bir kısmı öldürüldü. el-Muktedir onların öldürülmesinden yayaları sorumlu tuttu ve Emniyet Müdürü Muhammed b. Yâkût'a, «reccâle»nin saraydan (Dâru'l-Muktedir) kovulmasını ve Bağdâd'dan çıkarılmasını emretti. Muhammed b. Yâkût da söylenenleri yaptı. Bağdâd'da kalanlar tutuklanarak hapse atıldılar. Komutanların evleri yıkıldı ve mallarına el kondu.⁸⁸»

İbnü'l-Esîr'in verdiği bu bilgilerden anladığımızı göre, «muşâfiyye yayaları» muhafız ordusunda etkin bir rol oynamışlar. Halifelerin tahttan indirilip çıkarılmasını sağlayabilmişler, istediklerini yerine getirmek konusunda Halife üzerinde hakimiyet kurabilmişlerdir. Ancak muhafız ordusunun bir başka birliği ile aralarında çıkarı anlaşmazlık sonucunda çatışmaya girmişler ve sonunda başarılı olamayıp muhafız ordusundan ve Bağdâd'dan sürülüp çıkarılmışlardır. Bağdâd'dan çıkarılan bu birliklerin bir daha muhafız ordusunda görev alarak teşkilâtlarını sürdürebildiklerini tahmin etmiyoruz. Bu olay onların sona erdiğini bize düşündürmektedir.

87) İbnü'l-Esîr, VIII, 203 vdd.

88) İbnü'l-Esîr, VIII, 216 vd.

5. es-Sâciyye :

Muhafız ordusunun Türk komutanlarından Yûsuf b. Ebî's-Sâc'ın komutanlığına bağlı olarak hizmet gören kıtalara es-Sâciyye adı verilmiştir. Bu birliğin komutanı olan Yûsuf b Ebî's-Sâc askeri alanda isim yapmış, daima yükselmeye çalışan, fırsatları değerlendiren, hakimiyeti elinde tutmayı arzulayan, hilâfete isyan etmeyi ve karşı koymayı seven birisi olarak bilinir. Nitekim, 295/908 ve 303/915-16 yıllarında komuta ettiği ordusu ile birlikte isyan etmiş ve her defasında da Halife'nin affına mazhar olmuştur. Hatta 314/926 yılında doğu bölgeleri komutanlığına getirilmiş, Vâsıt'a hareketle oradan Ebû Tâhir el-Karmatî'ye karşı savaş hazırlığı yapması Halife el-Muktedir tarafından kendisine emredilmiştir. Yûsuf'bu savaşta öldürülmüştür⁸⁹. Komutanları Yûsuf'un ölümünden sonra es-Sâciyye birlikleri Mu'nis el-Muzaffer ve hadimi Yelbak'ın sevk ve idaresine geçmişlerdir.

es-Sâciyye'nin siyasî hareketlerde de büyük ve önemli rol oynadığı görülür. Halife el-Muktedir, Mu'nis ve diğer komutanlara karşı mücadelesinde es-Sâciyye'ye dayanmıştır. es-Sâciyye'nin el-Kâhîr'i iktidardan düşürüp yerine er-Râzî'yi getirmede de önemli rolleri olmuştur. Halife'nin sarayını kuşatmışlar, onu hilâfetten uzaklaştırarak yerine er-Râzî'yi getirip kendisine halife olarak biat etmişlerdir. Sâhibu's-Şurta (Emniyet Müdürü) bunlardan korkmuş ve bunlarla karşı karşıya gelip mücadele etmekten çekinmiştir⁹⁰.

es-Sâciyye birlikleri Vezîr İbn Mukla'ya karşı da harekete geçmişler ve evini zorla ele geçirip ateşe vermişlerdir. es-Sâciyye'nin siyaset ve idaredeki bu nüfuzu İbnü'r-Râ'ik'ın Emîru'l-Umerâîğa gelmesine kadar devam etmiştir. İbnü'r-Râ'ik bunların komutanlarını hapsedmiş ve Vâsıt'ta bulunanların öldürülmelerini emretmiştir. Kaçabilenler Şam'a ve Mûsul'a kaçmışlar ve orada hüküm süren Hamdani-ler'e sığınmışlardır⁹¹.

6. el-Ebnâ' :

Abbasi ihtilâli esnasında Horâsân'da bulunan ve ihtilâli destekleyerek Abbasiler'in iktidara gelmelerini sağlayan, milliyet itibariyle Arab ve Fars'lardan oluşan muhafız birliklerine «el-Ebnâ'» denirdi⁹².

89) İbnü'l-Esîr, VIII, 57 vd.

90) Fârûk'Ömer, s. 139.

91) Fârûk 'Ömer,, a. y.

92) Wellhausen, Arab Devleti ve Sukutu, Türkçeye çev. Fikret Işıltan, Ankara 1963, 264.

Bu birlikler, esas itibariyle Abbasiler'e ilk taraftar olanların torunları anlamına gelen «Ebnâ'u'd-Da'vâ»ya izafeten bu adı almışlardır⁹³. el-Ebnâ'nın el-Me'mûn'un zamanında Bağdâd'da varlığını sürdürdüğünü görmekteyiz. el-Memûn'un Şifler'in İmamlarından Mûsâ'nın oğlu 'Alî'yi veliâhd göstermesi üzerine bunlar el-Mehd'nin oğlu İbrâhîm'e biat etmişlerdir⁹⁴.

7. 'Askeru'l-Hidme :

Halife el-Mu'tezid devrinde muhafız ordusunun tabi tutulduğu bir imtihanda «orta» dereceyi alanlar (el-mutavassîtûn) Horâsân, Enbâr, Zâzân, Dakûka ve Hânicâr yollarının güvenliğini sağlamak amacı ile görevlendirilmişlerdi. Bunlara «askeru'l-hidme» denirdi⁹⁵.

8. eş-Şâkiriyye :

el-Musta'in ve el-Muhtedî zamanlarında muhafız ordusundaki Türk askerleri arasında «eş-Şâkiriyye» adı verilen bir birlik bulunmaktaydı⁹⁶. Bu birlik hakkında başka bir bilgiye sahip değiliz.

9. el-Ğilmânu's-Sevdân :

Muhafız ordusunun siyah köle askerlerden oluşan birliklerine bu isim verilirdi. el-Muktedir zamanında, Bağdâd'da bir tören esnasında, siyah kölelerden (el-ğilmânu's-sevdân) oluşan 4.000 kişilik bir birlik hazır bulunmuştur⁹⁷. Bunlar muhafız ordusunun Zencilerden oluşan birlikleri idiler.

93) Zetterstéen, Ebnâ' md. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1977, IV, 7.

94) el-Ya'kûbî, Târîh, II, 450, vd.

95) eş-Şâbî, s. 18.

96) Corci Zeydân, Medeniyet-i İslâmiyye Târîhi, Türkçeye çev. Zeki Meğâmiz, Dersaadet, 1328-1329, I, 145

97) el-Bağdâdî, I, 101.